
Herédi Attila

Gondolatok a Tervtárban

Az Építési Ügyosztályok Tervtára Budapest Főváros Levéltárában

Az épített környezet mindig is számot tartott az emberek érdeklődésére, hiszen épületeink, ahol az életünk nagy részét töltjük, a civilizáció alapelemei. Ennek megfelelően az épületekkel kapcsolatos iratok többsége minden korban legalább „ügyművelési célból megőrzendőnek”, de leginkább „maradandó értékűnek” minősült,¹ hiszen az épületek egyik legfontosabb közös jellemzője, hogy az adott korban tartósan gondolt anyagokból készülnek, és így sokáig fennállnak, még akkor is, ha az eredeti funkciójuk időközben megváltozik. Granasztói Pál költői szavait idézve: „A városok szüntelenül épülnek és valójában nem készülnek el soha.”²

Egy ház felépítése összetett (műszaki) feladat. Először is tisztázni kell a telek birtoklását, majd szükség van egy tervezőre (építészre/mérnökre), aki a megrendelő elképzeléseit és igényeit igyekszik összeegyeztetni a realitásokkal: vagyis a hatályos építési szabályokkal, a terep és a technológia adta lehetőségekkel, a pénzügyi korlátokkal és végül (sajnos néha utolsó sorban) az esztétikai szempontokkal. A tervező munkáját az építési rendszabályok mind részletesebb kidolgozottsága, illetve a műszaki tudományok fejlődése egyre jobban meghatározta és mind precízebb tervek, számítások elkészítését követelte meg.

Ennek hatására a fennmaradt építési iratokkal kapcsolatban nagyfokú kutatói igény mutatkozik. Nagy a különbség a megkereséseket illetően, hiszen bizonyos épületfajták (például egyházi vagy középületek) jobban dokumentáltak, mint mások (például a magánházak), és az egyes iratórzkó helyeken is eltérő mennyiségű tervanyag maradt fenn. Hazánkban, már csak az épített környezet volumene miatt is Budapesten található a legtöbb városi épületre vonatkozó terv.

Eddig nem sok értekezés született a tervekről mint iratfajtaról. Feldolgozásukkal, kutathatóságukkal kapcsolatosan sem jelent meg terjedelmesebb írás, a tervtárakat elsősorban közigazgatási, hivaltörténeti oldalról vizsgálták.³ Ennek egyik valószínűsíthető oka a fent említett egyenetlenségben keresendő, illetve abban a tényben, hogy – leg-

¹ Vö: 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről (továbbiakban: Lvt.): 3. § j) pont.

² Granasztói, 1960: 35.

³ Vö: Dóka, 1997; Hidvégi, 1985; Horváth, 1996. Réfi Oszkó Magdolna alapos tanulmánya már széleskörűen áttekinti a szocialista kor beruházási és építési szabályait, valamint a terv- és irattípusokat is (Réfi Oszkó, 1990). Eseti jelleggel pedig egy-egy megyeszékhely levéltárába kerülő tervsorozatról születtek módszertani beszámolók: Boross, 2016; Erdélyi, 2016 és Szikszai, 2016.

alábbis a még fennálló épületek esetében – az iratképzők ügyviteli szempontból fontosnak tartották maguknál tartani a műszaki iratokat.

A Tervtár létrejötte, felépítése és levéltárba kerülése

Budapest Főváros Levéltárában (BFL) a XV. 17 jelzetű fond tartalmazza az intézménybe került tervanyagok nagy részét. Ebben a gyűjteményben – amely 8 állagra és mintegy 200 sorozatra tagolva több mint 2000 iratfolyóméternyi anyagot jelent – található a főváros csaknem teljes épületállományának tervrajzai.⁴ A csaknem kitétel egyrészt az épülettervek állományában az irattári őrzés során óhatatlanul előforduló hiátusokra utal, illetve számtalan elpusztult (lebontott) épületről is fennmaradtak engedélyezett tervek. Emellett szólhatunk még a tervezés szintjén maradt elképzelésekről, a fel nem épített házakról, az építésszek, építési vállalkozók és tervezővállalatok irathagyatékával bekerült pályázati anyagokról, munkaközi változatokról vagy a várostervezési projektek grandiózus vízióiról.

A BFL tekintetében a levéltárba került tervek leggazdagabb, leggyakrabban kutatott sorozata az Építési Ügyosztályok Tervtára (a továbbiakban Tervtár megnevezés alatt csupán ezt az egy levéltári sorozatot értem).⁵ Ez a közel 900 folyóméternyi iratanyag alapvetően a székesfőváros építési hatósági eljárásai során keletkezett iratokat tartalmazza, tehát 1873-tól kezdve az összes felépíteni kívánt építmény (nemcsak lakóház, középület vagy üzem, hanem fáskamra, istálló vagy emlékművek talapzatának) beadott (elfogadott vagy elutasított) terveit, műszaki iratait, valamint a szerv által kiadott építési- és használatbavételi engedélyeit jelenti. Az itt őrzött tervek jelentőségét az is adja, hogy az épületek többségükben még ma is állnak (még ha sokszor alaposan átépítve is).

A Tervtár csak 2007-ben, hosszas küzdelmek árán került a BFL őrizetébe,⁶ jöllehet, a főváros már 1993-ban határozatban deklarálta szándékát az átadásra vonatkozóan.⁷ A Tervtár elvileg 1873-tól egészen 2006-ig őrzi a mindenkori építési engedélyezési tervdokumentációkat, amely mintegy 110 000 telket,⁸ illetve épületet érint.

⁴ A BFL Tervtári fondjáról bővebben: Kenyeres-Sipos, 1997: 237–245.; valamint egy gyakorlati szempontú, kutatóknak szóló leírás: <https://bparchiv.hu/adatbazisok/epiteszeti-tervek> (Letöltés ideje: 2021. június 17.)

⁵ BFL XV. 17. d. 329. Az önkényesnek tűnő névkisajátítást az egyszerűség mellett az is indokolja, hogy az iratanyag korábbi őrzési helyén egy ideig Magasépítési Tervtár volt a hivatalos megnevezése, és így a Tervtárra rövidült elnevezés tulajdonképpen a régi kutatók szóhasználatán keresztül került át a levéltári gyakorlatba is.

⁶ A Tervtár fondösszejében megtalálhatóak azok a levelezések, amelyekből kiviláglik, hogy sokan, sokszor próbálták már felhívni a főváros döntéshozóinak figyelmét a Tervtár levéltárba adásának fontosságára.

⁷ A Fővárosi Közgyűlés határozata: 1375/1993. (XI. 25.)

⁸ Budapesten a kiosztott helyrajzi számok elvi kerete 1-től 250 000-ig terjed, ezek közül azonban sok a már megszűnt helyrajzi szám (főleg a régebb óta lakott, belső kerületekben), vagy a nem kiosztott szám (többnyire az 1950 után csatolt részekben), ugyanakkor nem kevés az osztott telek, az ún. „alátörés”, vagy „peresítés”, amikor egy-egy „alap” helyrajzi számot 1–3, vagy akár több 100 (!) részre osztanak fel. A BFL azonban ténylegesen kb. 110 000 tételről (tehát „alap” vagy „alátöréses” helyrajzi számról) rendelkezik építési engedélyezési tervdokumentációval.

A Tervtár kialakulásáról bőséges szakirodalom áll rendelkezésre,⁹ jelen tanulmányban csak néhány dolgot emelek ki. A legfontosabb, hogy 1950 előtt az építési engedélyezés a főváros jogköre volt. Ide kellett beadni a kérelmeket, és az engedély megadása után a Központi Városházán kialakított tervtárban¹⁰ tárolták a műszaki dokumentációkat. A tervtári irattározás elve roppant gyakorlatias módon helyrajzi szám szerinti volt, ezért az egyazon épületet (ingatlant) érintő tervanyagokat (építési engedélykérelmeket) a helyrajzi számok sorrendjében helyezték el. Az építkezések műszaki ellenőrzése és a használatba vételi engedélyek kiadása azonban már a kerületek feladata volt, ehhez pedig az előjáróságok számára a Városházáról kölcsönözték ki az eredeti terveket.¹¹

Tervek: állományvédelmileg speciális iratfajták

Az összes tervet és iratot egységesen fraktúr alakba hajtották. Az anyag természetéből adódik azonban, hogy a tervrajzok döntő többsége – az épület mérete, a tervezők egyéni szokásai és a papírhiányból kifolyólag – más és más méretű és anyagú fóliókra készült.

A millennium táján a nagy, többségében ma is álló budapesti bérházak terveit rendszerint vászonpauzra készítették, így ezek a mai napig jó fizikai állapotban vannak. A századforduló idején több esetben olyan textilbevonatot kaptak a tervek, amelyeknek köszönhetően azok egyfajta lágy kelméhez hasonlóan hajtogathatóvá váltak. Ez, az iratoknál elég szokatlan eljárás szintén tartóssá (bár nehezen kezelhetővé) tette a többnyire nagy méretű tervlapokat.

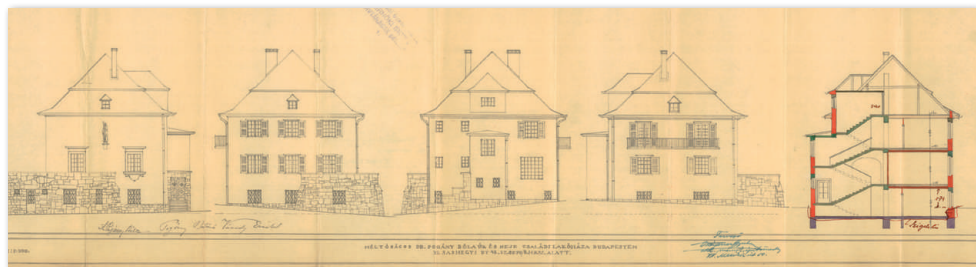
Az 1940-es években keletkezett (papír) tervlapokat szintén gyakran vászonra kasírozza erősítették meg (bár ezeknél a textil hajlamos leválni a tervlapok széléinél és a hajtogatásoknál gyakran erősen betörik).

Ezzel szemben a legrégebbi, közvetlenül a városeyesítés utáni terveket rendkívül törékeny (savas) papírra készítették. Ezek többnyire korabeli fénymásolási eljárással készült példányok, amelyek a záradék miatt eredetinek tekinthetők. Az 1920-as évekbeli helyszínrajzok nagyon gyakran extra vékony és már szinte a ránézéstől széttörő, üvegszerű pauszon találhatóak. A II. világháborúig az engedélyiratok szintén a hivatali ügyrendben alkalmazott, erőteljesen savasodó papírra készültek (eleinte kézzel írottan és fénymásolással sokszorosítottan, később már nyomtatott űrlapokra, írógépes kitöltéssel), ezért ezeknél nagyobb a pusztulás veszélye. A fraktúrba hajtott, törékeny iratokat a Városházán vékony nejlonmadzaggal kötötték át (jó szorosan), ami szintén elősegítette széttöredezésüket.

⁹ A fontosabbak: Gajáry, 2013; Hidvégi, 1985; Horváth, 1996; Kenyeres–Sipos, 1997; Telek, 2020. A tervtári fondosszáiban megtalálható Pálffy Ferenc építészmérnöknek, az anyag jó ismerőjének egy 1998-ban írt, publikálatlan tanulmánya, amely szakszerűen írja le az építési hatósági eljárások menetét a dualizmustól a rendszerváltás utáni évekig (Pálffy, 1998). Ennek ellenére szükséges lenne a Tervtár történetét részletesebben, BFL-be kerülésén túlnyúlóan bemutatni, hiszen sok változás, fejlődés történt benne csak az utóbbi évtizedben is.

¹⁰ A Tervtár kezelő csoport szervezeti kialakításában, viszonyaiban többször változott, de az őrzési helyét illetően végig ugyanott maradt (Budapest, V. ker., Városház u. 9–11.).

¹¹ A Tervtár történetével, ügyviteli rendjével kapcsolatos tájékoztatásért és számos hasznos javaslatért köszönet illeti dr. Sipos Andrászt és Homok Zsoltot a BFL I. Iratörző Főosztályáról.

Egy családi ház homlokzatai és metszete egy tervlapra sűrítve, 1936-ból
(BFL XV.17.d.329 - 8070/8)

A levéltári átvétel előtt a tervtári iratanyag tárolása normál irodai hőmérsékleti viszonyok között, nyitott polcokon történt, kitéve a hőmérséklet- és páratartalom-ingadozásnak, illetve a fény- és porszenyezésnek.

A tervek és iratok fraktúriba hajtásának gyakorlata csak 1986-tól szűnt meg.¹² Ekkortól az A/4-es formátumra hajtogatás jött szokásba. A szocialista kor sokszorosítási technológiája ugyancsak rendkívül ártalmas volt az iratok állapotára, és jelentősen csökkentette a tervek későbbi használhatóságát. Az ún. szalmiákos fénymásolatok a sugárzás (főleg fény) hatására hamar elhalványulnak, így ezeknek az 1950–60-as években készült „rózsaszín” terveknek az adatait sokszor digitális beavatkozással sem lehet már kinyerni.¹³ A hatvanas évektől gyakran mellékeltek fotókat is a dokumentációhoz; többnyire cégtáblák, neonfeliratok korabeli technikai szinten megvalósítható látványterveit (a fotóra egyszerűen ráfestették a leendő cégért). Ezeket a fényképeket azonban szintén fraktúriba hajtva tárolták, megtörve így a papírképeket. A tanácsi korszakban a szövegeket (műszaki leírások, engedélyek) jelentős részben durva, fatartalmú vagy félfamentes papírra, illetve átütő pauszra gépelték és indigóval sokszorosították. Ezek is elég könnyen szakadnak, illetve a másolatok néha olyan halványak, hogy alig olvashatók.

A rendszerváltást követő években, az irodai fénymásológépek elterjedéséhez köthetően, az engedélyezett tervek gyakran A/3-as méretű fénymásolatok formájában kerültek be a Tervtárba. Az eredetileg is ilyen méretű terveknél ez nem okoz problémát (pl. egy családi ház esetében), azonban sokszor a nagyobb méretű tervlapokat is ilyen formátumra kicsinyítették, ami az iratkezelők dolgát nyilván megkönnyítette, viszont a tervek így arányukat veszítették, illetve időnként alig olvashatók. Az engedélypecsétek többnyire ilyenkor is eredetiek, így legalább jogbiztosításra alkalmasak ezek a dokumentumok.

A kiemelt figyelmet kapott tervsorozatokat, amelyek többnyire a főváros nagyberuházásaira vonatkoztak, általában reprezentatív célra készített, nagy méretű, exkluzív kivitelű kötetbe kötötték.

¹² Rendelet szabályozta a tervdokumentáció alaki és tartalmi elemeit: 12/1986. (XII. 30.) ÉVM rendelet.

¹³ Szalmiákos másolatok már a 19. században is léteztek; leggyakrabban gépek, berendezések terveit sokszorosították ilyen módon. Jellemzőjük a sötétkék alapszínen megjelenő vonalak (mintegy negatívként) és innen ered az eljárás nemzetközileg használt terminus technicus: blueprint.

Az engedélyezésre beadott tervsorozatok között is találhatók extra méretű tervek, ezeket többnyire már a Városházán is kiterítve, óriási fiókokban tárolták, a használat során azonban előfordultak sérülések. A BFL-ben a kiterített terveket az átvétel óta eltelt idő alatt restaurálták, beszkenelték, így már csak a digitális másolatokat bocsátjuk a kutatók rendelkezésére. Ez alól kivételt képeznek a kiállítások, amelyeken általában eredeti tervek szerepelnek.

A rendezés munkafolyamatai

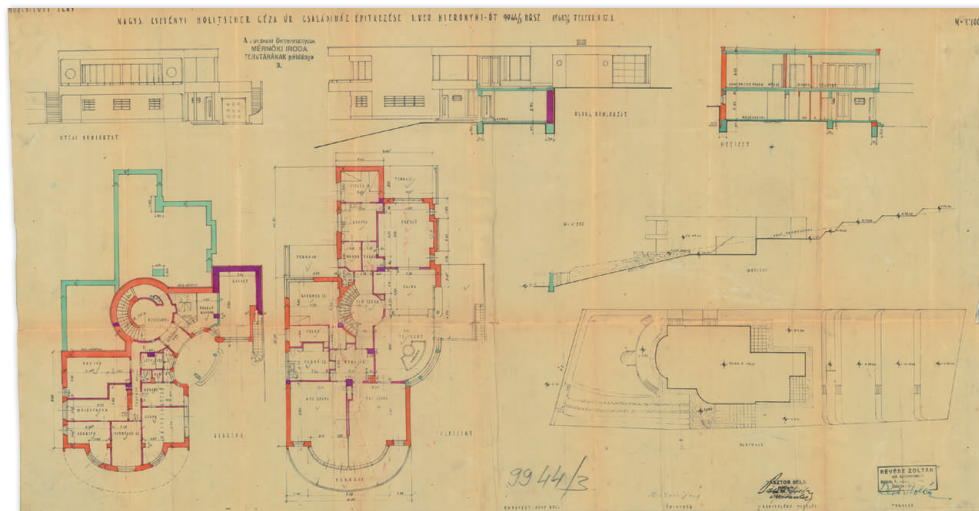
Az eredetileg praktikus gyakorlat, amely szerint az aktuális helyrajzi szám alapján tárolták a terveket, az idők múlásával több problémát is felvetett.

Az épület sorsa a felépüléssel éppen csak elkezdődik. A kész házhoz gyakran hozzáépítenek, átalakítják, tíz év múlva újból átalakítanak ezt-azt, emeletet építenek rá, vagy a tetőteret teszik lakhatóvá. A közintézmények, gyártelepek pedig műszakilag is megszenvedik a tulajdonos- és funkcióváltásokat. Ezek a későbbi beavatkozások szintén építési engedélyhez kötöttek, készül róluk tervdokumentáció, amely kedvező elbírálás esetén a Tervtár anyagát gazdagítja. Ott az újabb beadványokat (tulajdonképpen ügyiratokat) ellátták helyrajzi számmal, és a meglévő tervek mellé helyezték. Így egy-egy helyrajzi számhoz több iratsomag is tartozhat. Ennek köszönhetően nagy a potenciális lehetősége az iratok elkeveredésének, téves vagy hiányos kiszedésének, különösen mivel a Tervtár anyagához nem készült semmiféle segédlet, nyilvántartás, amiből kiderült volna, hogy egy helyrajzi számhoz hány ügyiratot csatoltak.¹⁴

Az egyes tervcsomagokhoz a későbbiekben készültek leltárívek, amelyeken feltüntették a bekerülés évét, felsorolták az adott egységben lévő tervek és iratok darabszámát, és szerepelt rajtuk az e lapocskák adatait összeállító személy aláírása, de mindezen információkat sehol sem foglalták összesítő jegyzékbe. Az is szokatlan, de gyakorlati célt szolgáló megoldás volt, hogy a leltáríven feltüntették, a csomag tartalmaz-e homlokzati tervet, vagy éppen hány darab alaprajz van benne, de ezek évszáma, vagy hitelessége már csak a csomagba belenézve derülhet ki.¹⁵ Sok helyütt záradék nélküli, azaz nem engedélyezett tervek is előfordulnak, illetve amennyiben például egy négyemeletes bérháznál négy alaprajz található az egységben, ez jelentheti azt is, hogy valamely szint hiányzik, egy másiktól viszont duplum is van (egy négyemeletes bérházhhoz az esetek többségében öt-hat szintalaprajz is tartozhatott, hiszen volt pince és padlástér is, sőt lehetett alagsor vagy félemelet – korabeli írásmóddal – souterrain vagy mezzanin is).

¹⁴ Az építési engedélyek száma megjelent a tanácsi mutatókban is, de ezek visszakereshetősége nehézkes, hiszen nem elég a helyrajzi számot ismerni, mivel a regisztratúra (BFL IV. 1407. b) a beadványt benyújtó neve alatt tartotta nyilván az engedélyezési ügyet. Egy-egy épület „élete” során pedig számtalan, egymással semmilyen kapcsolatban nem álló személy vagy cég/intézmény lehetett engedélykérő.

¹⁵ A kutatóknak, akik a városházi időkben még döntően megbízásból, mérnöki munkájuk miatt kérték az épületek terveit, annyiban hasznos lehetett ez a leltárív, hogy némi tájékoztatást adott arról, hogy a legkeresettebb tervfajta (leggyakrabban a homlokzati tervet vagy az alaprajzot) tartalmazza-e a csomag.

Bauhaus-villa terve, tetszetős, modern elrendezésben (BFL XV.17.d.329 - 9944/3)

Az is igaz, hogy a szintalaprjakokat, főleg kisebb alapterületű épületek esetében gyakran összevonták egy-egy tervlapra, így lehetett – a példánál maradv – egy négyemeletes háznak csak két olyan terve, amelyen alaprajz van, mégis hiánytalan a sorozat. Ebből is látható, mennyire nem elegendő az ilyen jellegű adatmegadás, mert abból, hogy van alaprajz, még semmi érdemi nem derül ki!

Az idő múlása azonban másfajta változást is hozott: a város(szerkezet) fejlődésével, épületek pusztulásával, új területek beépítésével együtt járt az ingatlanyilvántartás változása, ami többek között a helyrajzi számok módosulását (vagyis az egyes telkek megszűnését, felosztását, illetve újak kialakítását) jelentette. Az általános változásokat átvezették a nyilvántartásban, azonban a megszűnő helyrajzi számokkal nem törődtek: ha egy épületet lebontottak, és megváltozott a terület helyrajzi száma, a régi terveket nem csatolták előzményként az új épület irataihoz. Ebből később sok probléma, elvi vita is keletkezett.¹⁶

A Tervtár anyagát 2007-ben közép szinten rendezetten vette át a BFL a Városházáról, és ennek a hatalmas iratanyagának máig csak a harmadát sikerült darabszinten rendezni. Ez a rendezett rész egyenlőtlenül oszlik el az állományban: a legrégebb óta lakott, ezért a legkutatottabb területek tervei már általában jól adatoltak, gyakran digitalizáltak, publikáltak. A rendezetlen iratok többsége a peremkerületben található családi házakra vonatkozó néhány fóliából álló tervdokumentáció.¹⁷

¹⁶ Vö. Telek, 2020.

¹⁷ Ennek az egyenlőtlen eloszlásnak az is oka, hogy míg a belvárosban található, ismert középületek, vagy egy-egy régóta fennálló (vagy inkább hosszú ideig működött) angalföldi vagy ferencvárosi gyártelep esetében egyetlen helyrajzi szám 3–10 doboznyi tervet és iratot jelenthet, addig a peremkerületekben egy kisdobozban akár 20–40 helyrajzi szám is elfér.

A Tervtár esetében a rendezés összetett munkafolyamatát utasítás szabályozza.¹⁸ Fizikailag az egyes tételek (vagyis helyrajzi számok) rendezése során a fraktúriba hajtott, sokszor töredezett állapotú terveket kihajtjuk a levéltári kisdoboznak megfelelő méretre, és vasalás/ragasztás után számozzuk (fóliózás), végül savmentes palliumba helyezzük, és ellátjuk a megfelelő azonosító adatokkal (jelzet, fóliók száma, épület természetbeni címe, tervek évköre, kiemelt fóliók, esetleg egyéb, gyakorlatias megjegyzések). Eközben természetesen a tervecsomag tartalmát alaposan megvizsgáljuk: ez a rendezés intellektuális része, amely egyben a folyamat leghangsúlyosabb művelete is.

Először is ellenőrizzük a helyrajzi számot és az ingatlan természetbeni címét.¹⁹ Ehhez ma már számtalan segédlet áll rendelkezésre: a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon található Mapire,²⁰ illetve a Budapest Időgép alkalmazások.²¹ Az előbbin georeferált térképeken kereshetünk a 18. századtól kb. 1946-ig. A különböző korszakokban készült kataszteri térképeken jól látszódnak a helyrajzi számok változásai, a telekfelosztások eredményeképpen létrejött ingatlanok kiterjedései, az egyes beépített részek elhelyezkedése; ezeket a mai, műholdas felvételen kirajzolódó épületekkel összevetve általában jól azonosítható egy-egy helyrajzi szám. Ha gyorsabban, célirányosan szeretnénk megtalálni valamit, akkor inkább az Időgépet vegyük igénybe, hiszen itt a címre (akár régire, akár újra), vagy helyrajzi számra egyaránt kereshetünk – ráadásul amennyiben van már digitalizált tartalom (irat, terv vagy fotó) feltöltve ide az épületről, azt rögtön meg is nézhetjük.

Ezek a térképes adatbázisok rendkívül hasznosak, nagy probléma azonban, hogy a II. világháború utáni korszakról jelenleg még nincsenek online elérhető, georeferált térképek. Márpedig nagyon sok helyrajzi szám-, illetve utcanévváltozás történt ebben az időszakban. Például az ekkor épült számtalan lakótelep esetében, amelyek építésekor általában teljes háztömböket, sőt, utcákat bontottak le, és a külön helyrajzi számmal rendelkező, megsemmisített épületek helyére emelték a többemeletes lakóházakat, majd ezeket új helyrajzi számmal látták el. A Tervtárban többnyire megtalálhatók még a lebontott épületek tervei is (néha a bontási dokumentációval is ellátva), viszont az új társasházak azonosítása sokszor nehézségekbe ütközik, mert az építéskori terveken a lakótelepek későbbi helyrajzi számai még nem szerepeltek. E probléma megoldására jól használható a tervtári anyaggal együtt a BFL-be került digitalizált térképsorozat, amely viszonylag friss állapotban mutatja a budapesti telkeket, illetve azok helyrajzi számát (sokszor a változásokat is feltüntetve).²² A tervek rendezésekor legtöbbször ezeken,

¹⁸ Jelen dolgozat megírásához nyújtott hasznos tanácsaiért ezúton szeretnék köszönetet mondani Boa Krisztinának, Brunner Attilának és Telek Ágnesnek, a BFL I. Iratórész Főosztály munkatársainak.

¹⁹ Gyakori eset, hogy a rendezés során előkerülnek oda nem illő tervlapok vagy iratok, ezeket besoroljuk a megfelelő helyrajzi szám alá. Brunner, 2020: 18.

²⁰ A Mapire térképei: <https://maps.arcnum.com/hu/browse/city/budapest/> (A letöltés ideje: 2021. június 17.)

²¹ Általános leírás a Budapest Időgépről: <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/budapest-idogep/> (A letöltés ideje: 2021. június 17.). Videó (Telek Ágnes előadása): <https://youtu.be/gndpQxHbWEI> (A letöltés ideje: 2021. június 17.)

²² BFL XV. 16. g. 201. cop 51. A Nagy-Budapest teljes területét lefedő térképek körülbelül az 1977–96 közötti állapotot mutatják.

az ún. INGRES-szelvényeken²³ szereplő helyrajzi számokat vesszük alapul. Az azóta történt változásokat nem tudjuk figyelemmel kísérni, követni, de ez nem is célunk, hiszen a Tervtár alapvetően levéltári anyag. Bár a kutatók részéről olykor elégedetlen reakciókat is tapasztalunk, a tervtári anyagunk a helyrajzi számok tekintetében – egyelőre legalábbis – még naprakésznek mondható.

A tervek rendezése tulajdonképpen – Ember Győző definíciója szerint – továbbrendezés, néha pedig átrendezés, hiszen a korabeli, helyrajzi számok szerinti elkülönítést tagoljuk tovább időrendben (vagyis az építési engedélyszámokat követve), illetve egyesítjük a külön-külön csomókban tárolt beadványokat, amelyek egyébként egy tételhez tartoznak.²⁴ Nagyobb területű létesítmények (pl. gyártelepek) esetén gyakran alakítunk ki ún. csomagokat, amelyekbe vagy épületenként, vagy korábbi, megszünt helyrajzi számra bontva soroljuk be a terveket. Ez a tagolás a raktári nyilvántartásban is megjelenik, így a kutatóknak is tájékozódási pontként szolgálhat.

Ha sikerült az azonosítás, a tervcsomag adatait a ScopeArchiv Tervtári Űrlapjára is felveztjük, így a főbb adatok a rendezést követően akár már másnap kereshetővé válnak az Elektronikus Levéltári Portálon.²⁵

Tervtári feladatok, kutatói megkeresések, tipikus problémák

Jelenleg a Tervtár a BFL I. Iratőrző Főosztályának kezelésében van, ahol külön főosztályvezető-helyettes szakmai irányításával egy hétfős csapat végzi az anyag feldolgozását. A csoportban ketten levéltáros, hárman művészettörténész, ketten pedig segédlevéltáros végzettségűek. Többségük évek óta, napi szinten ezzel az anyaggal dolgozik, mindenki részt vesz a rendezésben, valamint a kutatószolgálati munkában is.²⁶ A munkacsoport tagjai közül többen folytatnak tudományos tevékenységet a Tervtár anyagát felhasználva, ezek lehetnek tanulmányok, cikkek, előadások és kiállítások, de a szélesebb közönségnek szóló, ismeretterjesztő levéltári tárlatvezetések is (pl. a Nyitott Levéltárak

²³ Az INGRES a Tervtár korábbi őrzési szervének, a Fővárosi Ingatlanrendezési Iroda nevének rövidítése. Ez a csoport az 1980-as évektől a Tervtár BFL-be kerüléséig kezelte az iratokat. A rendszerváltástól fogva fő feladata leginkább a földmérési megbízások vállalása és elvégzése volt, így ezek a térképszelvények tulajdonképpen az Iroda által készített, illetve használt segédletek. Hivatalos, hiteles másolatok nem készíthetők ezekről, viszont a tervek rendezésekor a helyrajzi számok ellenőrzésére kiválóan alkalmasak.

²⁴ Ember, 1982: 193.

²⁵ Az E-Levéltár (<https://www.eleveltar.hu/home>) beindításában, metodikai kidolgozásában, a Kutatószolgálat napi szintű informatikai támogatásában elvülhetetlen érdemei vannak Orthmayr Flórának, a BFL VII. E-levéltári és Informatikai Osztály munkatársának.

²⁶ A Tervtárral, és a többi, tervanyagokat tartalmazó gyűjteményes fondal kapcsolatos kutató- vagy ügyfélszolgálati, illetve raktári munkafolyamatok ellátásában további két fő állandó jelleggel, három fő pedig esetenként vesz részt. A tervtári anyag elhelyezését, rendezését, kutatószolgálati ügymenetének kidolgozását illetően jelentős szerepe volt az I. Iratőrző Főosztály korábbi, valamint jelenlegi munkatársainak: Csáki Tamásnak, Fabó Beátának és Hidvégi Violettának, valamint dr. Sipos Andrásnak, Homok Zsoltnek, Telek Ágnesnek és Timkó Zsoltnek.

programsorozat, a Múzeumok Éjszakája, a Kutatók Éjszakája, a Levéltári Piknik, az Idegenvezetők Világnapja).

Jómagam közel tíz esztendeje dolgozom munkaidőm nagy részében a BFL Kutatószolgálatán, és ezen belül is az ún. Tervtári Kutató munkájában veszek részt. E kifejezést ma már csak megszokásból alkalmazzuk, hiszen a Tervtár hivatalosan csak egy sorozat a BFL közel 36 000 iratfolyóméternyi anyagából, amikor azonban a Tervtár anyaga a BFL-be került, a tervekkel együtt az évek óta azokkal dolgozó kollégákkal is bővült levéltárunk, a Tervtári Kutató pedig fizikai és ügyviteli szempontból külön egységet képezett az intézményen belül.²⁷ Éveken át ez a négy fő (később létszámban kiegészítve) látta el a Tervtár kutatóinak kiszolgálását. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az eddig a Városházára járó, döntően hivatásos kutatók 2007-től kezdve ugyan a Teve utcában, de a megszokott munkatársak segítségével, és nagyrészt a szokott módon folytatták tovább kutatómunkájukat. Pár év alatt ez jelentősen megváltozott, és egyrészt megjelentek, sőt, gyakoribbá váltak az ügyfélkutatók,²⁸ másrészt pedig – felismerve a BFL további tervanyagaiban rejlő potenciált – a kutatások egyre gyakrabban kiterjedtek más levéltári anyagokra is.²⁹

Napjainkban (tendenciózan 2007 óta) a Tervtár a BFL egyik legkutatottabb iratanyaga.³⁰ Ebben szerepet játszik az a nagymértékű – elsősorban digitális – fejlődés is, amelynek során a BFL-ben az elmúlt évtizedben jelentősen könnyebbé vált a tervek kutatása. A levéltári anyagok nyilvántartásainak (korábbi raktárjegyzékeinek) a ScopeArchive-ba való feltöltése és ezen adatoknak az interneten (E-Levéltáron) lehetővé vált kereshetősége, illetve a digitalizált tartalmak komplexebb megjelenítése (pl. Budapest Időgép) teljesen más minőséget biztosít a korábbi levéltári kutatások adatokhoz való hozzáférésehez képest. Elég arra gondolni, hogy a kutató jó esetben egyszeri személyes látogatással (sőt, akár kizárólag online böngészve) megismerheti a kívánt információt.³¹ Részben ebből is következik, hogy a Tervtár anyaga a lehető legszélesebb körből vonzza a kutatókat.

²⁷ A Tervtári Kutatóba külön kellett beiratkozni, és a Tervtár anyagát egy külön helyiségben („Kiskutató”), az általános Kutatóteremtől („Nagykutató”) szeparáltan lehetett megtekinteni. Hivatalosan azonban az egység a BFL I. Iratőrző Főosztályának keretein belül működött.

²⁸ Tudtommal ezt a szemléletes kifejezést a BFL-ben Török Péter, a Kutatószolgálat korábbi vezetője alkalmazta először – magyarázatát lásd később.

²⁹ A „tervtári kutató”, mint terminus technicus továbbra is használatban van – elsősorban a régi kutatók által. A Tervtár anyagát viszont a 2018-ban egyesített Kutatószolgálaton belül továbbra is alapvetően az említett csoport tagjai kezelik. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a többi kutató kolléga ne lenne tájékozott az anyagot illetően (mint ahogyan a „tervtárasok” is tudnak segíteni más kutatói kérésekben), de a gyakorlat és a Tervtárat illető megkeresések nagy száma, valamint a szintén nem ritka digitális termékek-igények teszik továbbra is indokolttá, hogy ezt a speciális iratsorozatot külön erre „szakosodott” munkatársak kezeljék a Kutatóteremben is.

³⁰ 2020-as kutatótermi adatok alapján az összes kutatói kérésnek kb. 30%-a vonatkozott a Tervtár anyagára (és ebben nincsenek benne az ügyfélszolgálati akták). Mennyiségileg ez évente kb. 5000 kutatási kérést jelent (a kb. 15 000-ból). A Tervtár átvétele előtt kimutathatóan kisebb volt az építéstörténeti kutatások száma. Horváth J., 2003: 28.

³¹ Az E-Levéltár kutatószolgálati tapasztalatairól lásd még: Kenyeres, 2019: 25–26.

Nagyon sok építész, művészettörténész a munkája részeként dolgozza fel adott épületek terveit. A tervezőirodák, építési vállalatok, hatóságok munkatársai egyes épületek átépítése, felújítása, esetleg lebontása miatt érdeklődnek a tervek iránt, a hivatásos kutatók pedig publikációkhoz, tudományos vagy művészeti projektekhez gyűjtik az adatokat, illusztrációkat. E kutatók jellemzően egyszerre több tervcsomagot is kikérnek, amelyek általában a város különböző részein álló épületekhez tartoznak – ahogy éppen az adott megkeresések, feladatok érkeznek hozzájuk. Számukra többnyire nem okoz gondot a helyrajzi számok kikeresése, és persze jól eligazodnak a műszaki iratokban, kevésbé tartanak igényt szakmai segítségre.

Hasonlóan sokan vannak, akik nem főállásúként, de ugyancsak rendszeresen, többé-kevésbé hozzáértő módon kutatják az iratokat: egyetemista szakdolgozók, helytörténészek, Ők többnyire szintén minden látogatásukkor igénylik az alkalmanként maximum kikerhető öt darab helyrajzi számot, de ezek általában egymással valamilyen összefüggésben vannak: vagy egy környéken találhatóak, vagy egy személyhez (általában építészhez) kapcsolhatóak. Ide sorolhatóak az ügyvédek, sőt igazságügyi szakértők is, akik a hivatali eljárásokkal, az iratok várható tartalmával nagyjából tisztában vannak, de olykor szükségük van szakmai segítségre.

Kisebbség, de szintén állandó kutatói csoport az „egyszeri” kutató, aki a lakóhelyéről kíván többet megtudni, több iratfajtát, fondot átnéz, de érdeklődésük ritkán terjed tovább az adott épületen túl. Ők a Tervtár anyagain kívül az épület egykori lakóival kapcsolatosan anyakönyveket, illetve lakónyilvántartásokat, vagy a szintén ott működött iparosok, vállalatok iratait kérik még ki.

Csoportos kutatást általában építészhallgatók folytatnak, akik egy tanár irányításával, csoportmunkában, egy-egy iskolai projekt erejéig látogatnak el hozzánk. Ezek a feladatok gyakran heteken át tartó, hat-nyolc kutatópárt foglalkoztató munkafolyamatok, amelyekhez az „alapanyagot” természetesen a rendes kutatói ügymeneten felül kell biztosítani, általában azonban előre egyeztetett módon. Az ilyen jellegű csoportos kutatásokkal kapcsolatban a kiszedendő mennyiségen (általában kb. ötven helyrajzi számon) felül az is nehezítő körülmény, hogy a terveket többen is megnézik a csoportból, vagy a végén kérnek szkennelést is egy-egy tervlapról, ezért az összes anyagot a projekt végéig „kézközelben” kell tartani. Mindezek ellenére ez a rendszer általában évek óta zökkenőmentesen működik a BFL-ben.³²

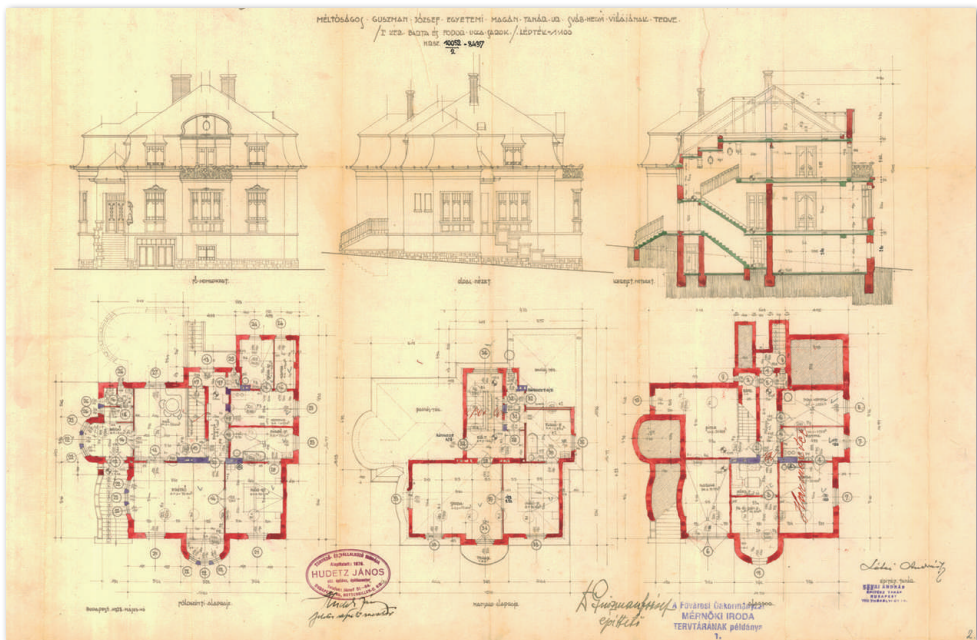
Korábban nem volt ritka az olyan külföldi kutatók megjelenése sem, akik építészhallgatóként vagy tanárként kutattak egy-egy specifikus épülettípust (például közműépületeket), vagy híresebb tervezők munkáit. Ők rendszerint – jóllehet, nem beszélnek

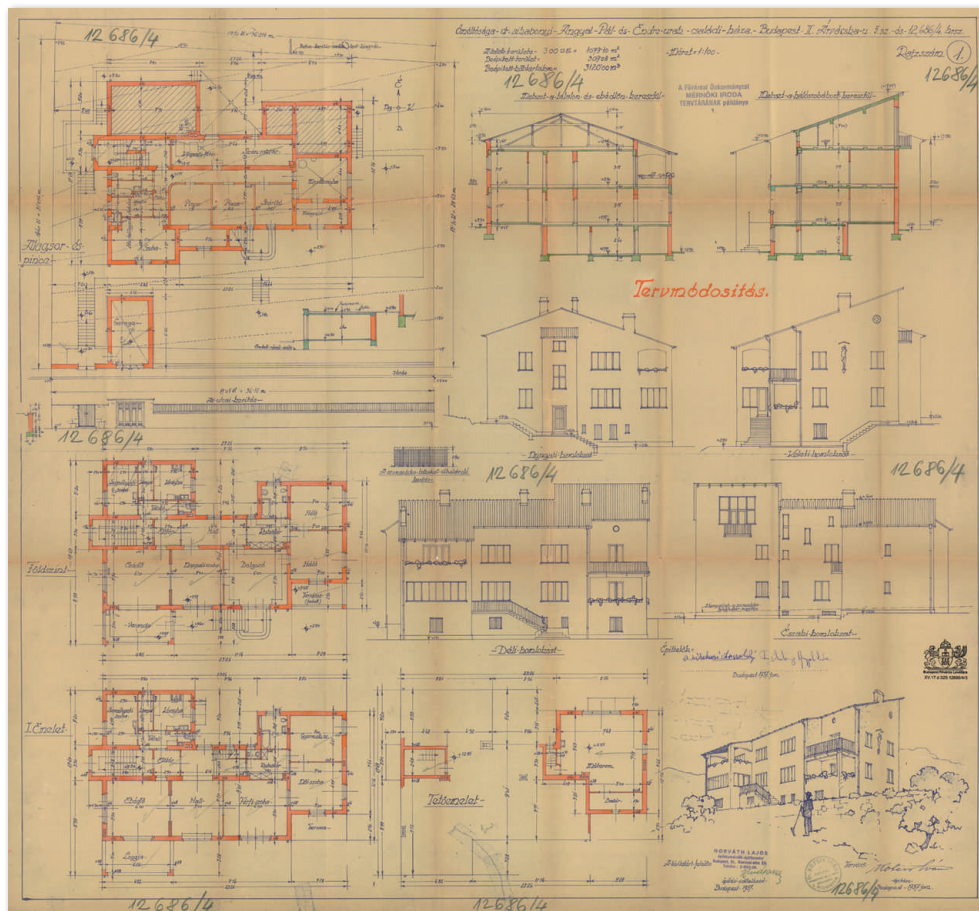
³² Ilyen csoportos kutatási kérelemként jelenik meg évről évre a „Budapest 100” elnevezésű fővárosi kulturális programsorozatban szereplő épületek terveinek kutatása is. A BFL és az eseményt szervező Kortárs Építészeti Központ együttműködési megállapodást kötött, így a többségében önkéntes laikus kutatók az épületekre vonatkozó kutatásokat szervezetter, a levéltár részéről is koordinálva és segítve végzik. A házakról összegyűjtött adatok, a beszkenelt tervek, illetve a készített épületfotók a Budapest Időgép alkalmazás adatbázisába is bekerülnek. A programsorozatról bővebben: <http://budapest100.hu/> (A letöltés ideje: 2022. május 10.)

magyarul – szakmailag felvértezve érkeznek hozzánk, nem ritkán hazai egyetemi tanárok, és más szaktekintélyek kíséretében vagy ajánlásával. Sokuk már évek óta kutat nálunk. A legtöbben Olaszországból érkeznek, de volt már a Tervtár anyaga iránt érdeklődő angol, lengyel vagy japán kutatónk is. A pandémia ugyan egy időre visszavetette a külföldi kutatói érdeklődését, de a korlátozások enyhülésével már jó néhányan ismét jelentkeztek a levéltárban.

Végül, de nem utolsósorban említem az ügyfélkutatókat, akik mennyiségileg a Tervtár kutatóinak legnagyobb számát adják. Ők olyan kutatók, akiknek ügyviteli célból van szükségük az ingatlan építési irataiban fellelhető információkra. Ez többnyire építkezési szándékot (felújítást, lakásátalakítást, tetőtérbeépítést vagy más bővítést) jelent. Ma már az ingatlanok adásvételénél is sokszor elvárás, hogy a ház vagy lakás terveit a vevők kézhez kapják (amit ezért az eladók igyekeznek biztosítani számukra). Az sem ritka, hogy a társasházkezelő vállalkozások kérnek tervmásolatokat az általuk gondozott épületekről. Előfordul, hogy kármentési céllal keresik a terveket, például csőtörés vagy megsüllyedt épületalap esetén. Amennyiben pedig peres ügy lesz belőle, annak műszaki részét is a tervtári anyag adataival kívánják alátámasztani. A fenti esetekkel a levéltárhoz fordulóknak közös jellemzője, hogy saját ingatlanukat keresik, és ügyük elintézésével nem akarnak túl sok időt tölteni. Emiatt valójában inkább „ügyfelek”, mert ügyfélszolgálati elintézését szeretnék, azért irányítjuk azonban őket a Kutatószolgálatra, mert a tervanyagok gazdagsága, és a bennük fellelhető információk értékelési nehézségei miatt egyszerűbb, ha maga az ügyfél nézi át a teljes tervcsomagot, és választja ki a számára szükséges föliókat.

Svábhegyi villaépület, 1928 (BFL XV.17.d.329 - 8437/1)

A sűrítés egyik iskolapéldája: a ház tervein kívül még a kerítés és a látványrajz is egy lapon szerepel. (BFL XV.17.d.329 - 12686/4)

Ez a módszer annyira bevált, hogy legtöbbször még a hivatalos ügyfélszolgálati megkezesések esetében is megkérjük az adott szerv ügyintézőjét, hogy inkább fáradjon be személyesen átnézni a terveket, amelyeket aztán majd hitelesítve küldünk meg számukra.

Ennek a gyakorlatnak köszönhetően a kérelemmel kapcsolatos esetleges problémák egy részét már az ügyfélkutatók első megjelenésekor ki tudjuk szűrni. Tegyük fel, hogy valaki határozottan kéri egy társasház terveit, de a beszélgetésből kiderül, hogy az épület csupán pár éve épült, ezért azonnal útba tudjuk igazítani azzal, hogy az ilyen friss tervek még az adott önkormányzat központi irattárában vannak. Hasonlóképpen, a II. világháború előttről nagyon kevés eredeti tervanyagunk van a peremkerületi épületekről – ezek csupán egyes kerületekből, egyes időkorokból, és teljesen hektikusan maradtak fenn. Az 1950-es Nagy-Budapest létrehozás előtt ugyanis ezeknek a mai fővárosi külső kerületeknek az építési hatósága Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye

alispánja volt,³³ akinek hivatali iratai a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárának gyűjtőkörébe tartoznak.

Kutatói kéréseknél nem ritka az sem, hogy az illető kutató nem tudja a helyrajzi számot, csak a címet; ilyenkor a fent említett, georeferált térképek segítségével gyorsan egyeztetni tudjuk vele, hogy melyik ingatlanról van szó.

Ezeket az irányított kérdéseket a telefonos érdeklődőknek is fel tudjuk tenni, de azon kutatói megkeresések esetén, amelyek e-mailben érkeznek (vagy egyből beiratkozással, az E-Levéltáron keresztül), sokszor csak többszöri levélváltással sikerül tisztázni a részleteket. Természetesen annak ellenére, hogy „első látásra” rendben van a helyrajzi szám, még nem biztos, hogy ki tudjuk szolgálni a tervtári kérést, hiszen gyakran előfordul, hogy pont a keresett tervfajta hiányzik (vagy más korszakból van csak anyagunk). Ilyen esetben is igyekszünk támpontot nyújtani a további kereséshez a – sokszor csalódottságát kifejező – kutatónak.

További tervgyűjtemények Budapest Főváros Levéltárában

A Tervtáron kívül levéltárunk sok más iratanyagában található még építészeti rajzok és szöveges dokumentációk, illetve épületekkel kapcsolatos fényképek. Kronológiai rendben nézve a legrégebbiek a városeyesítés előtti Buda, Óbuda és Pest városok levéltárainak építési anyagai,³⁴ amelyek régóta meglehetősen kutatók, sok feldolgozás, publikáció hasznosította már anyagukat.³⁵ Ezek az építési iratok még alig emlékeztetnek a Tervtár hatósági engedélyezési dokumentációira, hiszen többnyire csupán egy-két tervlapból, némi szöveges (gyakran német nyelvű) információból állnak. Ráadásul e házak nagy része már nem is áll, vagy olyan alaposan átépítették, kibővítették őket, hogy távolról sem emlékeztetnek többé az eredeti épületekre.

Buda és Óbuda korai építési iratanyagai már régóta kutathatók digitalisan.³⁶ A legrégebbi pestvárosi építési hatóság, az 1808–1860 között működött, ún. Szépítési Bizottmány (SZB)³⁷ esetében az iratokat és a terveket ugyan szétválasztották,³⁸ és külön állagba helyezték őket, azonban mára már szinte az egész állomány digitalizált, és hamarosan a teljes anyag elérhetővé válik az Elektronikus Levéltári Portálon (ELP).³⁹ A következő, közvetlenül a városeyesítés előtt (1861–1873) működött építési hatóság, az Építési Bizottmány (ÉB)⁴⁰ anyaga pedig már most kényelmesen, akár mai helyrajzi szám alapján kutatható a Budapest Időgépen.

³³ Dóka, 1997: 6.

³⁴ BFL XV. 17. a 301–303., BFL XV. 17. b 311–314. és BFL XV. 17. c 321.

³⁵ A legismertebbek: Hidvégi, 2004.; Déry, 2005.

³⁶ A tervekről korábban részletes papíralapú segédlet is készült: Farkas, 1965. A digitális állomány a Budapest Időgépen érhető el.

³⁷ BFL IV. 1207. b

³⁸ Ilyen alaki iratszétválasztás máshol is előfordult, például Pécssett: Pilkhoffer, 2004: 5.

³⁹ Erről bővebben: Jancsó, 2020.

⁴⁰ BFL IV. 1305

További fontosabb tervanyagsorozat az ún. Közületi Tervtár, amely nem más, mint a fővárosnak mint beruházónak az építkezéseit tartalmazó tervgyűjteménye,⁴¹ s jóllehet, nem engedélyezési eljárási dokumentációkat tartalmaz, érdemes a régi középületeket itt is kutatni, mert sok, még ma is álló épület tervei csak itt találhatóak meg.

Szintén rendkívül kutatott az egykori Budapesti Műemlékfelügyelőség (BMF) iratanyaga⁴² – annál is inkább, mert egy-egy régebbi, híresebb épületről sokszor nem maradt fenn eredeti tervrajz, de a BMF-ben találni róla alapos felmérési dokumentációt, később készült, de nagyon jól használható terveket és többnyire alapos történeti kutatásokon alapuló műleírást, fotókat is.

Hasonlóan gazdag még tervekben néhány építésznek vagy építési vállalkozónak a BFL-ben őrzött irathagyatéka (például Ybl Miklósé,⁴³ vagy Sorg Antalé,⁴⁴), illetve egyes, szocialista kori építőipari vállalatok levéltárba került iratai (BUVÁTI, KÖZTI, FIMŰV stb.).⁴⁵ Szintén kutatottak a Budapest kertépítészetével kapcsolatos tervek.⁴⁶

Az imént felsorolt építészeti iratsorozatokban viszont annyival problémásabb a kutatás, hogy anyaguk – az eddig említettekkel ellentétben – nem darabszinten rendezett, és a mai helyrajzi szám alapján sem lehet kereséssel megtalálni az egyes tételeket a Levéltári Nyilvántartó Rendszerben, korabeli címre, vagy az épület megnevezésére keresve azonban kaphatunk releváns találatokat. További lehetőségként a levéltári struktúrában érdemes böngészni vagy referenci segítséget kérni.

A kutatók (főleg az ügyfélkutatók) számára azonban a legfontosabb, további „tervelőhely” a szocialista kori tanácsi fondokban⁴⁷ található: ez a volt kerületi tanácsok végrehajtó bizottsága műszaki osztályainak BFL-be került iratanyaga.⁴⁸ Korábban már szó esett arról, hogy Nagy-Budapest létrejöttétől a kerületek lettek az elsőfokú építési hatóságok, így az 1950–1990 közötti tervdokumentációk alapvető őrzési helye is a kerületek tervtára (irattára) lett. A közel negyven éven át (vagy még tovább) helyben őrzött

⁴¹ BFL XV. 17. d. 328

⁴² BFL XV. 17. e. 306

⁴³ BFL XV. 17. f. 331. Az Ybl-tervhagyaték nagy része elérhető az interneten a BFL Ybl-Archívumában: <http://ybl.bparchiv.hu/>. (Letöltés ideje: 2021. augusztus 19.)

⁴⁴ BFL XV. 17. f. 834

⁴⁵ Ezeknek a megszűnt, szocialista nagyvállalatoknak többnyire vagy volt jogutódjuk, vagy a felszámoláskor újonnan alakult cégek szerezték meg az irattári anyagaikat, így a BFL-be került iratok sok esetben kevésbé használhatók a kutatók többsége számára, illetve olykor erős átfedést mutatnak más korabeli tervezőcégek hagyatékával (például a FIMŰV által a védett épületek felújítására készített tervek sokszor megtalálhatóak a BMF-ben is). Ennek ellenére ebben is érdemes kutatni, mert lehetnek bennük csak itt fennmaradt tervanyagok.

⁴⁶ BFL XV. 17. d. 1514

⁴⁷ BFL XXIII. 201–222. Itt a fond száma rögtön utal is a kerületre (pl. 212 = 12. kerület). A megmaradt és átvett műszaki iratok külön állagban találhatóak meg.

⁴⁸ A tanácsi, önkormányzati iratkezeléssel, tervtári ügyintézésrel kapcsolatos tájékoztatásért, hasznos tanácsaikért itt szeretnék köszönetet mondani a BFL II. Iratórzó Főosztálya munkatársainak: Szeitz Istvánnak, Varga Katalinnak és Vezsenyi Péternek, valamint dr. László Zsófiának és Lakatos Ferencnek, akik a műszaki iratokra vonatkozóan kidolgozták a BFL és a kerületi irattárak együttműködésének metódusát.

tervekre természetesen sok veszély leselkedett a nem megfelelő tárolási körülményektől (például elázás) kezdve a szakszerűtlen kezelésig (például túlbuzgó selejtezés), de a BFL levéltárosai mindig is törekedtek a műszaki iratok átvételére.⁴⁹

Hiányzik egy terv?

A Tervtár a fentebb vázoltak miatt ugyan a legteljesebb, és ügyviteli szempontból egyértelműen a BFL leghasznosabb tervgyűjteménye, azonban ebben az állományban is jó néhány hiátus van. Ez pedig a Kutatószolgálaton is jellemzően előkerülő, akut problémává válhat.

Miért hiányozhatnak tervek egy kifejezetten használati célra összeállított, rendkívül fontos iratsorozatból? Ennek több oka lehet: a legkézenfekvőbb, hogy bizonyos anyagok eleve nem érkeztek be az iratképzőktől, vagy a rossz tárolási körülmények miatt elpusztultak, illetve esetenként egy-egy hivatali kikölcsonzés után nem kerültek vissza a gyűjteménybe.

Ahogy korábban szó esett róla, 1950-től a főváros helyett a kerületek lettek az elsőfokú építési hatóságok. Emiatt és az időközbeni szabályozások által csökkentett, kötelezően beadandó tervdokumentációk példányszáma miatt a Központi Városházán kialakított tervtárba csak ritkán jutottak el az eredeti anyagok, hiszen az ügyeket helyben irattárazták. Több kerületi tanácsnál is azonban a közel évszázados hagyományt követték, és a hatóságnál maradó egyetlen tervsorozat-példányokat továbbra is a Központi Városháza tervtárába küldték. Így fordulhat elő, hogy bizonyos, a korszakban keletkezett tervek közül vagy csak a Városházán, vagy csak a kerületi tervtárban található példány (adott esetben viszont akár duplum is).

A „tendenciózus” hiányok leggyakoribb példái a tanácsi időszakban épült társasházak; az 1950–80-as években ugyanis nagyon sok, pár házból álló „kislakótelepet” létesítettek (főleg a főváros budai oldalán), amelyekben jellemzően egy-egy munkahely dolgozóit kaptak lakást. Ezeknek a lakóépületeknek a tervei sokáig a kerületeknél maradtak, és csak a rendszerváltást követően kerültek be a levéltárba. Így ezek a dokumentációk megmaradtak, csak jóval nehezebb őket kikeresni a kerületi tanácsok műszaki osztályainak iratrengetegéből.⁵⁰

Gyakori kutatótermi eset, hogy a Tervtárból kikért helyrajzi számon csak a (már lebontott) előzményépület anyaga található meg. Ez a fentebb vázolt építési hatósági változások miatt lehetséges, vagyis az újabb tervek kint maradtak a kerületi irattárban, és a levéltárba kerülve is megőrizték tanácsi provenienciájukat. Ilyenkor is a tanácsi fondokban kell utánanézni az újabb terveknek, ami bonyolult, időrabló tevékenység egy ilyesmiben járatlan személy számára, hiszen a kerületi tanács műszaki osztályának mutatóit kell át-böngészni a keresett utca/házszám birtokában (a helyrajzi számot általában nem jegyezték fel a mutatókban), és találat esetén sem biztos, hogy maga az irat be is került a levéltárba.

⁴⁹ A Lvt. előírásait egyes önkormányzatok sajnos nem minden esetben tartották be, ezért bizonyos kerületekből nem sikerült átvenni a levéltárért tervdokumentációkat.

⁵⁰ Ehhez hozzájárul még az a sajátos eljárás, hogy a lakótelepek meghatározott ütemezés szerint épültek, és ezért is nehéz egy-egy konkrét ingatlan vagy helyrajzi szám megtalálása.

Ennek megkönnyítésére a legtöbb levéltárba került mutató már digitálisan elérhető a Kutatóteremben, ahol pedig ez lehetséges volt, keresést segítő ügyiratjegyzék készült.

A tömeges iratpusztulás kevésbé jellemző a Tervtárra, hiszen ezeket az iratokat kezdetektől a Városháza épületében, állományvédelmileg ugyan nem a legmegfelelőbb, de biztos helyen őrizték, sem a közművek hibái (pl. csőtörés), sem kártevők (rovarok vagy rágcsálók) nem rongálták az iratgyűjteményt, és háborús károk miatt sem keletkezett benne nagyobb fogyatéék. Ugyanez a kerületi irattárakról nem mondható el, azonban ott is inkább az anyagi problémákon, mintsem a jó szándékon múlt.

Szintén az 1950 utáni korszak folyománya, hogy az építési iratok irattározására nem sikerült adekvát módszert kidolgozni. 1984 előtt ezeket az anyagokat nem lehetett selejtezni, így hatalmasra duzzadt akták keletkeztek, tele értékhatár alatti, főlegesen irattal. Ugyanakkor 1985-től tizenöt éves irattári őrzést írtak elő ennek az irattípusnak, ami által sok értékes, maradandó értékű tervdokumentáció esett a tömeges selejtezés áldozatául.⁵¹ Gyakorlati tapasztalat az is, hogy téves irattári tételbe sorolás miatt selejteztek egyébként levéltárba adandó terveket is, továbbá, hogy egy hosszúra nyúlt, több aktából álló építési engedélyezési ügynél az egész épületdokumentációt a legutolsó beadvány irattári tételébe helyezték el, és amennyiben az értékhatár alatti volt (például kerítésépítés), akkor az őrzési idő lejártával az egész ügyet kiselejtezték.

A hiányok további oka általában az iratok „kikölcsönzése” szokott lenni. Ma már, az elektronikus ügyintézés, az irodai fénymásológépek és modern szkennerek korában nehéz elképzelni, de a rendszerváltásig általános hivatali gyakorlat volt, hogy a tervtárból iratokat igénylő hatóság (előjáróság, tanács vagy állami építőipari vállalat) munkájához az eredeti dokumentációkat kapta kézhez, amelyeket aztán sokszor nem juttattak vissza.⁵² Ezekről a hiányokról nem tudni biztosat, mert a BFL-be került Tervtárhoz nem volt semmiféle hiányjegyzék (kölcsönzési- vagy fogyatéki napló) és az anyagban sem voltak hivatalos iratkiemelésre utaló feljegyzések (térítvények vagy örjegyek).

A „kikölcsönzés” egykori, speciális válfajára, a tervek „elidegenítésére” többen is felhívták figyelmemet, úgy régebbi (már a Városházán is a gyűjteménnyel dolgozó) kollégák, mint egyes idősebb törzskutatók.⁵³

Örömteli viszont, hogy ritkán bár, de előfordul, hogy idejárom törzskutatók adtak át a BFL-nek „megtalált” (pl. egy elhunyt építész vagy felszámolt tervezőiroda anyagából előkerült) építési engedélyezési terveket. Ezek néha csak másolatok, de előfordultak már a visszakapottak között eredeti tervek is.

⁵¹ 8/1973. (TK 51.) MT TH utasítás a tanácsi szervek ügyiratkezelésének szabályairól, illetve 2/1984. (TK. 28.) MT TH sz. utasítás a tanácsi szervek ügyiratkezelésének szabályairól szóló 1/1982. (TK 5.) MT TH sz. utasítás módosításáról.

⁵² Ez a probléma nem ismeretlen más levéltárakban sem, például Szeged esetén: Oltvai, 1961: 39.

⁵³ Ez az oka annak, hogy korábban megjelent publikációkban még hivatkoztak olyan tervtári anyagra, amely a mi jegyzékeinkben, adatbázisainkban már nem fordul elő. Ezekről az esetekről általában nem lehet konkrétumokat tudni, azonban városházi időben a Tervtárban folyó ügyletekről, az iratanyag egykori hírheft kezelőiről és kutatóiról közkedvelt néhai kollégánk, Bellovics József, „Jóska bácsi” mesélt érdekességeket.

A BFL tervtári csoportja ma már kellő rutinnal és kidolgozott ellenőrzési módszerrel igyekszik elejét venni az iratok rossz helyre kerülésének. A kéréseket eleve csak az Elektronikus Levéltári Portálon Levéltári Nyilvántartó Rendszeren (ScopeArchiv) keresztül lehet leadni, mivel a Tervtár teljes anyaga tételszinten⁵⁴ kikérhető ilyen módon. Ennek előnye, hogy a konkrét tétel (esetünkben helyrajzi szám) holléte jól nyomon követhető, akár a kutató, akár a Kutatószolgálat, akár a tervtári referensek által. Amikor a kutatónak már nincs szüksége a tervekre, az egyes helyrajzi számokat visszaadásakor, még a kutatóteremben darabszinten is ellenőrizzük. Ennek egyrészt azért van jelentősége, mert így elejét tudjuk venni egyes főliók elkeverésének (például, ha egy kutató több tervcsomagot is kikér, és megtekintés után nem kellő figyelemmel állítja vissza a lapok sorrendjét), másrészt a rosszul hajtogatott terveket is ki tudjuk igazítani. A nagy kutatói forgalomra tekintettel a reponálás heti tagolásban történik: egy-egy alkalommal ez rendszerint 40-80 tervcsomag (azaz kb. 2 ifm) mennyiséget jelent, és a raktárba visszakerülő anyagok kérőlapszámát egy jegyzékben is rögzítjük, így visszakereshetővé válik, hogy fizikailag ki és mikor reponálta az iratokat.

Az ellenőrzés másik fontos eleme az évenkénti tervtári raktárrevízió, amely során akár régóta hiátusként számontartott tételek is előkerülhetnek.

A feldolgozás lehetőségei: reprográfia, publikálás, kiállítás, médiaszereplés

A levéltári törvény biztosítja az állampolgárok részére az ingyenes kutatást, azonban sokan szeretnék valamilyen formában „hazavinni” a kikért, felkutatott terveket. Mivel ezek speciális iratfajták, több módon készülhet róluk másolat. A fotózás a legerterjedtebb, legegyszerűbb és legolcsóbb módszer. Amennyiben ez nem megfelelő a kutató számára, a BFL állományvédelmi osztálya digitális másolatokat készít a kiválasztott tervlapokról. Ez ugyan drágább megoldás, de nagyobb beruházások, értékesebb ingatlanok esetében a kutatók számára általában megéri arra áldozni, hogy jó minőségű képfájlokat kapjanak, amit a tervezők könnyedén felhasználhatnak a további munkálatok során. A már meglévő, egyszer beszkenelt tervekről (ilyenek pl. a Budapest Időgépen megtekinthető képek is) lényegesen olcsóbban, néhány száz forintért kaphatók digitális másolatok.⁵⁵ A terveket ma már nagyon ritkán nyomtatjuk ki papírra, inkább arra van igény, hogy az iratokról (leginkább engedélyiratokról, statikai számításokról) fénymásolatot kapjanak a kutatók, ami helyben megvárható, csekély költséggel járó megoldás.

⁵⁴ Tételszinten egy tétel egy helyrajzi számnak felel meg. A nagyobb területek (jellemzően gyárak) tervanyaga kisebb egységekre, általában épületekre szétbontott, és ezek a fizikai „csomagok” a fondjegyzékben is megjelennek altétel formájában.

⁵⁵ A BFL-ben a Tervtár anyagából jelenleg kb. 10 000 db digitális képfájl található (kb. 50 TB). E másolatok átlagosan 3-4 MB méretű, 3-400 dpi felbontású jpg-fájlok (ilyeneket kapnak a kutatók is), de a „mesterpéldányok” már 20-30 MB méretű tiff-ek. A kutatóknak ritkán tudjuk e-mailben elküldeni a megrendelt képeket, inkább tárhelyre feltöltéssel (esetleg FTP-megosztással) juttatjuk el hozzájuk. A DVD-re kiírás már csak nagyon ritkán fordul elő.

Természetesen nem csak magáncélra kérnek másolatokat, számos publikáció (cikk, tanulmány, monográfia) született a tervtári anyag felhasználásával az elmúlt évtizedekben. Gyakorlatilag nem is lehet olyan, Budapest építészetéről szóló tudományos igényű kiadványt készíteni, amely nélkülözne a Tervtár anyagán alapuló kutatásokat. Régebben ezek csak adatok szintjén jelentkeztek, a technológia fejlődésével azonban a tervek digitális másolatai szinte minden ilyen kiadványban szerepelnek. Ugyanakkor más tudományos munkákban is felhasználhatók a tervanyagok: akár társadalom- vagy várostörténeti, akár művészeti vonatkozású, vagy például egyes családokról, személyekről szóló kutatásokról van szó, egy-egy a történethez kapcsolódó épület tervlapjai vagy fotói sűrűn előfordulnak illusztrációként e tanulmányokban.

Kiállításokon is gyakran szerepelnek tervanyagok – jellemzően a BFL által megvalósított installációkban. Művészettörténész-levéltáros kollégáink nevéhez fűződött több ilyen rendezvény, amelyek egy-egy neves építésztt állítottak a középpontba – ilyenkor általában a kiállítás saját, BFL-es kiadású könyvmegjelenéssel is együtt járt. A legismertebbek Ybl Miklós,⁵⁶ Kós Károly,⁵⁷ vagy legújabban Czigler Győző⁵⁸ életművét mutatták be. Ybl Miklós és Lajta Béla művei megtekinthetők a BFL honlapján virtuális archívumokban is, illetve ugyanitt található a főváros lakásépítészetét bemutató, folyamatosan bővülő tematikus oldal, amelyben szintén sok építészeti terv látható.⁵⁹ Több építészettörténeti kiállításunk külföldön is nagy sikerrel vendégszerepelt. Természetesen pont a látványosságuk és közismertségük miatt jelennek meg az építészeti tervek viszonylag sűrűn a médiában is: kiállításainkról rendre hírt adnak az internetes és nyomtatott sajtóorgánumok, valamint olykor a rádiók, televíziók is. A BFL nem csak a honlapján, de a közösségi médiában való aktív jelenlétével is tájékoztatja a közönséget, a rendezvényeken kívül a Tervtár munkatársai által készített kisebb írásokról, amelyek épületekkel, építészettel kapcsolatosak.⁶⁰

Jövőbeli perspektívák: új beszállítás, digitális tartalmak kezelése

A Tervtár anyaga zárt, bővülése nem várható, ez azonban nem jelenti azt, hogy újabb tervek nem fognak már a BFL-be bekerülni. A kerületi önkormányzatoknál ugyanis még nagyon sok olyan tervdokumentáció található, amelyeket különféle okokból nem adtak át. Egyelőre nem ismert, hogy ezeket átveszi-e a levéltár, illetve milyen feltételekkel.⁶¹

⁵⁶ <https://bparchiv.hu/search/node/ybl> (kurátor: Hidvégi Violetta)

⁵⁷ <https://bparchiv.hu/search/node/kos%20karoly> (kurátor: Fabó Beáta)

⁵⁸ <https://bparchiv.hu/search/node/czigler> (kurátor: Brunner Attila)

⁵⁹ <https://bparchiv.hu/statikus/tematikus-oldalak> (tartalomfejlesztők: Nagy Ágnes és Sipos András)

⁶⁰ A pandémia miatti bezárás idején, otthoni munkafeladatként több ilyen cikk is megjelent a BFL honlapján, illetve a Levéltári Mozaikok című online folyóiratban (<https://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/>).

⁶¹ A Lvt. természetesen világosan elrendeli, hogy a beadandó iratanyagot milyen módon, kinek a költségén kell beszállítani a levéltárba (II. fejezet. 9. és 12. §). Ezt azonban több tényező is befolyásolja; ezek egy része szervezeti jellegű változás – például a műszaki iratok ma már a Kormányhivatal illetékessége, a kerületi önkormányzat csak az anyag irattározását végzi, ami gyűjtőköri problémát jelent, hiszen a BFL csak a fővárosi iratképzőktől vesz át iratokat, az állami szervek (s így a Kormányhi-

A BFL tervtári raktára és a szerző munkában, a 2021-es raktárrevízió idején

A technológia fejlődésével és a jogszabályok változásával az építési engedélyezési eljárás is alaposan megváltozott. Napjainkban a tervdokumentációt elektronikus formában kell benyújtani a Kormányhivatal mint elsőfokú építési hatóság számára.⁶² Ez azt is előrevetíti, hogy a közeljövőben már „born digital”⁶³ tervdokumentációk fognak bekerülni a gyűjteménybe. Jóllehet, ilyen digitális iratok fogadására elvileg felkészült a BFL, azonban az így archivált tervanyag kiszolgálására még nincs kialakult gyakorlat.

vatok is) a Magyar Nemzeti Levéltárhoz tartoznak. Mindezek a hatásköri ütközések a közeljövőben valószínűleg tisztázódnak. További nehézség azonban, ami nehezíti a levéltárba adást, a selejtezés kérdése; ugyanis az iratképzőknél folyamatosan keletkező, hatalmas mennyiségű építési dokumentációt alapos, szakértő iratértékelés és selejtezés nélkül szinte fizikai képtelenség átvenni a levéltárnak. Ezért is dolgozta ki a BFL a már említett, a gyakorlatban is működőképes koncepciót (lásd. a 48. sz. lábjegyzetet).

⁶² 312/2012. (XI. 8.) Korm. rend.

⁶³ <https://www.nationalarchives.gov.uk/information-management/manage-information/digital-records-transfer/what-are-born-digital-records/> (Letöltés ideje: 2021. szeptember 14.)

A digitális iratok mennyiségének növekedése, az elektronikus ügyintézés elterjedése az élet minden területén, arra sarkallja a levéltárakat is, hogy a megkereséseket digitális úton szolgálják ki. Véleményem szerint rövidesen szükség lesz a dolgozói munkaterveknek, a Kutatószolgálat működésének alapos újragondolására is.⁶⁴ A Tervtár, mint önmagában is egy inkább jogbiztosító, ügyviteli célból, semmint „hagyományos” kutatás miatt keresett iratanyagcsoport, ezeknek a változó igényeknek és feladatoknak a megtestesítője, így ha ebből a viszonylag jól körülhatárolható irategyüttesből a kiszolgálást meg tudnánk oldani teljesen digitális úton (a kikéréstől a megtekintésen át a másolatmegrendelésig mindent elektronikusan és online, az ügyfél személyes megjelenése nélkül intézve), akkor ez a módszer kiterjeszthető (és kiterjesztendő) lenne további levéltári állományokra is.⁶⁵

Mindez egyelőre vágyálomnak tűnik, hiszen a tervanyagok bősége miatt a teljesen elektronikus úton történő kiszolgálás csak úgy lenne adekvát, ha minden egyes helyrajzi szám anyaga darabszinten digitalizálva lenne, és a kutató (ügyfél) konkrétan ki tudná választani azt, hogy mely oldalakra van szüksége. Ez viszont nagyon sok előkészítő munkával járna, ami jelen körülmények között nem lehetséges. Járható útnak az tűnik, ha fokozatosan, egy nagy volumenű digitalizálási projekttel a legkutatottabb, legjobban körülhatárolható területekből kiindulva lépésről lépésre haladva, maradéktalanul beszkenneznék a Tervtári anyagot – legalábbis egy bizonyos időközönként. A Budapest Időgépen megtalálható tervek egy ilyen vállalkozás eredményeképpen érhetőek el az interneten böngészők számára. A digitális tervmásolatok létrehozása és kezelése ugyanis jelentős anyagi, dologi és emberi erőforrást igényel. Mindez egy jól átgondolt digitalizálási munkautasítás és előkészítő munkafolyamat segítségével elviekben jól koordinálható lenne, amihez a BFL munkatársainak már van kellő gyakorlata is.

⁶⁴ Természetesen a Kutatószolgálat munkáját folyamatosan reformáljuk, pontosítjuk és kiegészítjük a még gyorsabb, korrektebb kiszolgálás érdekében. Itt szeretnék köszönetet mondani dr. Garami Erikának és Mautner Zoltánnak, a BFL V. Tájékoztatási és Közművelődési Főosztály munkatársainak, hogy hasznos észrevételeikkel támogattak cikkem megírásában.

⁶⁵ Számos iratsorozat esetében már egy ideje működik ez a gyakorlat (pl. testületi jegyzőkönyvek, közjegyzői iratok vagy tulajdoni lapok).

Levéltári források és szakirodalom

BFL = Budapest Főváros Levéltára

- IV. 1207. b. = A megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok. Pest város Szépítési Bizottmányának iratai. Iratok és tervek (1804–1861)
- IV. 1305 = A megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok. Pest város Építési bizottmányának iratai (1861–1873)
- IV. 1407. b. = A megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi Ügyosztályok Központi Irattára (1873–1929)
- XV. 16. g. 201 = Gyűjtemények. Térképtár. Budapest térképei. Nagy-Budapest áttekintő térképei (1950–1990)
- XV. 17. a. 301–303. = Gyűjtemények. Tervtár. Buda szabad királyi főváros tervei (1810–1874)
- XV. 17. b. 311–314. = Gyűjtemények. Tervtár. Pest szabad királyi város tervei (1786–1873)
- XV. 17. c. 321 = Gyűjtemények. Tervtár. Óbuda mezőváros tervei (1861–1873)
- XV. 17. d. 328 = Gyűjtemények. Tervtár. Budapest (székes)főváros tervei. Közületi Tervtár (1873–1965)
- XV. 17. d. 329 = Gyűjtemények. Tervtár. Budapest (székes)főváros tervei. Építési Ügyosztályok tervtára (1873–2006)
- XV. 17. d. 1514 = Gyűjtemények. Tervtár. Budapest (székes)főváros tervei. Budapest Székesfőváros Kertészetének kerttervei (1893–1950)
- XV. 17. e. 306 = Gyűjtemények. Tervtár. Budapest Főváros Tanácsa tervei. Budapesti Műemlék Felügyelőség tervei és iratai (1950–1990)
- XV. 17. f. 331 = Gyűjtemények. Tervtár. Építészek, vállalkozók, vállalatok, beruházók tervei. Ybl Miklós hagyatéka, tervek és iratok (1844–1891)
- XV. 17. f. 834 = Gyűjtemények. Tervtár. Építészek, vállalkozók, vállalatok, beruházók tervei. Sorg Antal Építőipari Rt. tervei és iratai (1887–1950)
- XXIII. 201–222. = Tanácsok. I–XXII. Kerületi Tanács iratai (1950–1994)

Boross, 2016 = Boross István: Tervanyagok, műszaki dokumentációk átvétele és rendezése az MNL Veszprém megyei Levéltárában. *Levéltári Szemle*, 2016. 2. sz. 38–50.

Brunner, 2020 = Brunner Attila: Megkerült tervek. *Levéltári Szemle*, 2020. 2. sz. 18–32.

Déry, 2005 = Déry Attila: Pest építészeti topográfiája. I–IV. kötet. Bp., 2005–2007.

Dóka, 1997 = Dóka Klára: Terviratok és tervrajzok a törvényhatósági levéltárakban. II. rész. *Levéltári Szemle*, 1997. 4. sz. 2–10.

Ember, 1982 = Ember Győző: Levéltári terminológiai lexikon. Bp., 1982.

Erdélyi, 2016 = Erdélyi Szabolcs: Az MNL Komárom-Esztergom megyei Levéltárában őrzött műszaki iratok forrásértéke. *Levéltári Szemle*, 2016. 2. sz. 51–60.

-
- Farkas, 1965 = A Fővárosi Levéltárban őrzött építési tervek jegyzéke. A Budai és az Óbudai levéltár építési tervei. I–II. kötet. Összeáll.: Farkas Eleménné. Bp., 1965. (kézirat)
- Granasztói, 1960 = Granasztói Pál: Város és építészet. Bp., 1960.
- Gajáry, 2013 = Gajáry István: Esettanulmányok a főváros 18–20. századi történetéhez. Várostarténeti Tanulmányok, 2013. 11–14.
- Hidvégi, 1985 = Hidvégi Violetta: Kalauz az építésztörténeti kutatásokhoz. Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84. Bp., 1985. 477–483.
- Hidvégi, 2004 = Hidvégi Violetta: Pest város Építő Bizottmányának iratai. Repertórium I–II. kötet. Budapest Főváros Levéltára kiadványai. Levéltári Dokumentáció 11. Levéltári segédletek IV. Bp., 2004.
- Horváth, 1996 = Horváth J. András: Az egyesített főváros építésrendészeti tevékenysége és ügyiratai az 1870-es években. Levéltári Szemle, 1996. 2. sz. 2–23.
- Horváth, 2003 = Horváth J. András: Kutatók és kutatások Budapest Főváros Levéltárában 2003-ban. Levéltári Szemle, 2005. 1. sz. 25–40.
- Jancsó, 2020 = Jancsó Éva: Pest város Szépítési Bizottmánya digitalizált iratai. Levéltárunk Home Office-ban 3. <https://bparchiv.hu/hirek/leveltarunk-home-office-ban-3> (A letöltés ideje: 2021. június 17.)
- Kenyeres, 2019 = Kenyeres István: Budapest Főváros Levéltára stratégiai fejlesztési terve 2019–2023. Levéltári Szemle, 2019. 3. sz. 25–26.
- Kenyeres–Sipos, 1997 = Budapest Főváros Levéltára. Szerk.: Kenyeres István–Sipos András. Budapest, 1997.
- Körmendy, 2009 = Levéltári kézikönyv. Szerk.: Körmendy Lajos. Bp., 2009.
- Oltvai, 1961 = Oltvai Ferenc: A Szegedi Városi Építési Tervtár. Levéltári Szemle, 1961. 3–4. sz. 39–59.
- Pálffy, 1998 = Pálffy Ferenc: Tanulmány az építésügyi hatóságoknál keletkezett ügyiratok levéltári kezelésére a fővárosban. Budapest, 1998. (kézirat)
- Pilkhoffer, 2004 = Pilkhoffer Mónika: Pécs építésze a századfordulón. Pécs, 2004.
- Réfi Oszkó, 1990 = Réfi Oszkó Magdolna: Műszaki tervdokumentumok az államosított építőiparban. Új Magyar Központi Levéltár, 1990.
- Szikszai, 2016 = Szikszai Mihály: A tervdokumentáció, mint irattípus forrásértéke. Levéltári Szemle, 2016. 2. sz. 28–37.
- Telek, 2020 = Telek Ágnes: Építési Ügyosztályok Tervtára digitalizált tervei. Levéltárunk Home Office-ban 4. <http://bparchiv.hu/hirek/leveltarunk-home-office-ban-4> (A letöltés ideje: 2021. április 2.)